

behandeld, toen de beweging nieuwe organisatorische vorm had aangenomen als NKV. Het was een tijd waarin de deconfessionalisering op alle fronten voortschreed en een verbondsvoorzitter (W. Spit) het program *Een visie ter visie* (1975) niet langer als katholiek, maar als 'gewoon progressief' wilde presenteren (169). Een adviseur van het Verbond was van mening dat men op sociaal-economisch terrein moeilijk 'specifiek katholieke inzichten' kon onderscheiden van andere (138). Ook de Tilburgse hoogleraar R.A. de Moor betoogde anno 1965 dat een katholieke sociale leer niet bestond (233). Termen als klassenstrijd waren niet langer taboe (74, 337). Zo werd de fusie met het eens 'vermaledijde' NVV (15) rijp.

P. Klep heeft als economisch-sociaal historicus de materie vanuit een eigen gezichtshoek benaderd. Het beleid van KAB en NKV in de gehele periode van 1945-1974 wordt door hem aan de hand van de halfjaarlijkse voordrachten van de verbondsvoorzitters beschouwd in relatie tot de economische ontwikkeling van Nederland, waarbij de recessieperioden 1957/1958 en 1966/1967 speciale aandacht krijgen. J. Bank overziet in zijn bijdrage over 'de broederlijke relaties' der vakbeweging met de KVP eveneens het gehele postbellum (tot 1981 in dit geval). De figuur van Romme, sinds 1945 staatkundig hoofdredacteur van *De Volkskrant* (die eigendom was van het werkliedenverbond) en tevens politiek leider der KVP, die 'compositie van sociale tegenstellingen', 'ten prooi aan middelpuntvliedende krachten' (319), wordt mede belicht. Onder zijn auspiciën werd de rooms-rode samenwerking gepraktiseerd, die eens vrijwel was afgewezen. Het is daarbij van belang te bedenken dat deze bekwame politicus in zijn vroege loopbaan als leider der katholieke fractie in de Amsterdamse gemeenteraad reeds in de jaren twintig deze samenwerking (in samenspel met Wibaut) op stedelijk niveau organiseerde. In 1952 moest hij als hoofdredacteur aftreden nadat de rechtervleugel der partij zich geroerd had en omdat de KAB-leiding zulks wenste (309).

Ongetwijfeld is dit werk in al zijn onderdelen een produkt van 'ontzuilde' geschiedschrijving van katholieke zijde. Ten opzichte van het verleden der vakbeweging wordt een meer kritische instelling aan de dag gelegd dan voorheen het geval was. De auteurs hebben de zaken doorgaans niet fraaier willen voorstellen dan ze zijn. De behoefte om het verleden vooral van de zogenaamde 'brede vakbeweging', waarbij het om de neveninstellingen en diensten gaat die in de documentaire aanhang van dit deel ook opgesomd staan, nader vast te leggen in een tweede deel zal wel vooral van nostalgische aard zijn.

A.F. Mellink

T. Duffhues, A. Feiling en J. Roes, *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Publikaties van het Katholiek documentatie centrum, XII; Baarn: Ambo, 1985, 333 blz., f49,50, ISBN 90 2630 677); J. Dronkers en F.N. Stokman, ed., *Nederlandse elites in beeld. Rekrutering, samenhang en verandering* (Deventer: Van Loghum Slaterus, 1984, 131 blz., f27,50, ISBN 90 6001 923 1; boekaflevering van jaargang LIX (1984) van *Mens en maatschappij*).

De meeste netwerkanalyses, die wij in Nederland kennen, zijn momentopnamen. De historicus raakt daarvan niet bar onder de indruk. Interessant wordt het voor hem pas, als netwerken gepresenteerd worden, die zijn samengesteld naar de toestand op verschillende tijdstippen; dan valt er wat te vergelijken en kunnen ontwikkelingen opgespoord worden. Dat nu is het geval met *Bewegende patronen* en daarom verdient dit boek de aandacht.

Om zicht te krijgen op de veranderingen in het landelijk netwerk van katholieke organisaties na 1945 hebben de onderzoekers — een cultureel antropoloog, een socioloog en een historicus, allen verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen — momentopnamen gemaakt voor de jaren 1948, 1960, 1970 en 1978. Deze jaren omspannen de periode, waarin de katholieke zuil haar organisatorisch hoogtepunt én haar geleidelijke ontakeling beleefde, met 1960 als draaipunt. Het onderzoek richtte zich op nationale katholieke organisaties met rechtspersoonlijkheid

RECENSIES

in een achttal sectoren: godsdienst, welzijnszorg, gezondheidszorg, onderwijs, cultuur en recreatie, jeugd-, stands- en vakorganisaties, politiek. Na een uitvoerige verantwoording van theorie en opzet volgt per sector een hoofdstuk, waarin eerst een beschrijving wordt gegeven van de institutionele ontwikkeling van de betreffende organisaties en vervolgens met behulp van tabellen en figuren het netwerk wordt samengesteld. Tenslotte worden alle netwerken in onderling verband geanalyseerd en worden de conclusies getrokken.

Laat ik vooropstellen dat het boek onze elementaire kennis van de katholieke zuil enorm verrijkt; de sectorgewijze overzichten bieden een schat aan gegevens over de allesbehalve eenvoudige op te sporen lotgevallen van tal van grotere en kleinere organisaties na 1945. Een niet mindere verdienste is de hechtere fundering van het beeld van bloei en ontluistering van de zuil. Eens te meer wordt duidelijk dat de ontzuiling al aan de gang was, lang voordat zij tot de verbeelding begon te spreken. Vóór de tweede helft van de jaren zestig was zij aan het oog van de oppervlakkige waarnemer onttrokken, doordat het organisatiepatroon geen andere dan verzuilde trekken vertoonde. Ook al telt 1960 in de geschiedenis van de katholieke zuil de meeste organisaties, dat neemt niet weg dat de achterban al behoorlijk aan het uiteenvallen was. Met name koepelorganisaties trachtten tegen de fragmentatie van de zuil in de eenheid te bewaren, maar in dat topjaar bestonden zij praktisch bij de gratie van bestuurders; leden waren er nauwelijks nog en de effectiviteit van de besluiten nam snel af.

Daarmee bevestigt het onderzoek het belang van de jaren vijftig voor de bestudering van de ontzuiling. Toen immers begon de ideologie als bindmiddel fors aan betekenis in te moeten en moesten de bewakers van de ideologie, de clerus, plaats gaan inruimen voor de zich emanciperende leken, die toch vooral behartigers van groepsbelangen waren en zich gevoeliger toonden voor bondgenootschappen met collega's buiten de zuil dan dat zij hun energie wilden steken in een gezamenlijk optrekken van tegengestelde belangengroepen in de zuil voor een steeds waziger wordend ideaal. Van buiten de zuil zorgde ook toen al de overheid voor ontzuilende impulsen; de integratie in het nationale bestel van de verzorgingsstaat betaalden de katholieken met een versteviging van de greep van de overheid op verzuilde initiatieven.

Verrassend nieuw zijn deze conclusies niet. In meer impressionistische studies van eerdere datum vindt men ze ook. De vraag rijst zelfs, of de gepresenteerde netwerken zulke algemene conclusies wel toelaten, want op hun betekenis is nogal wat af te dingen. De waarde van een netwerk staat en valt met wat men erin stopt. Een van de selectiecriteria van de onderzoekers is geweest dat de katholieke organisaties formeel zelfstandig moesten zijn. Hiermee zijn alle nationale vakbonden, verenigd in een vakcentrale of standsorganisatie, weggedefinieerd, terwijl de enkele categorale bond wel in het onderzoek is betrokken. Op grond van hetzelfde criterium, naar ik aanneem, zijn in de sector cultuur ten aanzien van de pers alleen de organisaties van journalisten en dagbladuitgevers geselecteerd en zijn de landelijke dag- en weekbladen buiten beschouwing gelaten. Men blijft zo toch wel zitten met twijfels omtrent de representativiteit van de netwerken.

Een andere kanttekening moet geplaatst worden bij de betekenis van de lijnen, die zo'n substantieel element vormen in een netwerk. Terecht wijzen de onderzoekers in hun verantwoording op nogal wat beperkingen van het onderzoek, die niet alleen voortspruiten uit de selectiecriteria. Zo wijzen zij er met klem op dat het boek gelezen moet worden als een verslag van formeel-organisatorische ontwikkelingen en dat allerlei aspecten van machts- en invloedrelaties (zoals informele relaties, verborgen circuits (telefoon) en de inhoud van de relaties) niet aan de orde zijn gesteld. Met andere woorden als een lijn getrokken kan worden tussen organisatie A en organisatie B, omdat iemand in beide organisaties een functie vervult, zegt dit op zich nog niets over het relationele verband. Immers zijn de organisaties en functies van vergelijkbaar gewicht om zo'n verband te mogen veronderstellen en, belangrijker, als de mogelijkheid bestond om B vanuit A en omgekeerd te beïnvloeden, werd dan ook van die mogelijkheid gebruik gemaakt? Dit soort vragen wordt niet beantwoord. Maar suggereert het lijnenspel, zo kenmerkend voor een netwerk, toch niet iets over de verdeling van de macht? De onderzoekers versterken de suggestie door voor ieder peiljaar een 'top 10' van de elite-bestuurders op te stellen op basis van het

aantal geregistreerde bestuursfuncties. Die van 1960 telt liefst 48 personen, maar als men dan constateert dat een toch niet ondergeschikte figuur als Romme zelfs niet op de laatste plaats voorkomt — gevolg uiteraard van het feit dat hij binnen het onderzoeksveld bezitter is van slechts één functie —, dan peinst men toch wel even over de bruikbaarheid van dit soort overzichten. Wat dragen zij bij tot de verrijking van ons inzicht in de machtsverhoudingen in de katholieke zuil? Maar nogmaals: de auteurs hebben niet meer willen doen dan werken met formele gegevens en nemen dus onwaarschijnlijke uitkomsten op de koop toe. Enige aarzeling of de geconstrueerde patronen ook passen op de realiteit, lijkt mij op haar plaats.

Een beknopte samenvatting van *Bewegende patronen* is opgenomen in de boekaflevering van de negenenvijftigste jaargang van *Mens en maatschappij*, driemaandelijks tijdschrift voor sociale wetenschappen. Daarin treft men naast theoretische beschouwingen en een overzicht van het netwerkonderzoek onder Nederlandse elites ook enkele verslagen aan van andere, meer op één tijdstip en op de economische sector toegesneden netwerkanalyses. Alle bijdragen zijn van de hand van sociologen en politicologen. De historicus veert even op, als blijkt dat het door wijlen Roorda geïnitieerde Leidse elite-onderzoek ook in dit wereldje gekend wordt, getuige althans de vermelding ervan in het overzicht.

In een van de bijdragen wordt met zin voor kritische reflectie een aardige kwalificatie van netwerkanalyse gegeven, die uitstekend van toepassing is op *Bewegende patronen*. Netwerkanalyse, heet het daar, 'is een grote hulp bij het analyseren van de *structuur* van relaties tussen actoren, maar het blijft een analysetechniek waarvan het nut afhangt van de verzamelde gegevens en de theorieën die geformuleerd zijn. Een ernstige beperking is dat weinig bekend is over wat belangrijke lijnendragers eigenlijk doen met hun potentiële macht' (25). Wie verzet is op structuren, komt met *Bewegende patronen* ruim aan zijn trekken. Wie evenwel meer geïnteresseerd is in het functioneren van de katholieke machtselite in de praktijk, zal enigermate teleurgesteld zijn. Maar ook hij zal waardering weten op te brengen voor de descriptieve gedeeltes, die tezamen een handige documentaire vormen van de wirwar van katholieke organisaties met hun heuristisch niet gemakkelijk te traceren ontwikkeling.

J. Bosmans

M.P.C.M. van Schendelen, ed., *Consociationalism, Pillarization and Conflict-Management in the Low Countries* (Meppel: Boom, 1984, 178 blz., f29,50, ISBN 90 6009 560 x; themanummer *Acta Politica*, XIX (1984) aflevering 1).

In 1968 verscheen een boek over de Nederlandse verzuiling dat internationaal furore zou maken: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* van de Nederlandse politicoloog A. Lijphart. In dit boek tracht hij te verklaren hoe, ondanks het bestaan van diepe ideologische en godsdienstige scheidslijnen, het politiek-maatschappelijk leven in Nederland toch een aanzienlijke mate van stabiliteit kon vertonen. Een bijzonder verfijnde techniek van conflictbeheersing, gehanteerd door de politieke elites, en een in hoge mate passieve massa, dat waren de hoofdelementen in zijn verklaring van het Nederlandse systeem van 'consociationele' democratie.

Enkele jaren later publiceerde de Leuvense politicoloog L. Huysse een soortgelijke analyse van het Belgische politieke systeem. In de jaren zeventig was het Lijphart zelf, die aan zijn analytische concept internationale toepassing gaf door landen onder de loupe te nemen, die getekend werden door scherpe scheidslijnen van zowel godsdienstige (Noord-Ierland) als etnische aard (onder andere Scherpa, Zwitserland, België, Zuid-Afrika). Het moeilijk uitspreekbare woord 'consociationalisme' werd een gelooft.

In dit themanummer van het politicologische tijdschrift *Acta Politica* kijkt een Nederlands-Belgisch gezelschap (waaronder Lijphart zelf) van sociale wetenschappers en een enkele historicus terug op Lijpharts theorie en de schoolvorming die rond hem heeft plaatsgevonden.